האקדמיה ללשון העברית - מוגן בזכויות יוצרים

שֵׁמוֹת הַמּוּנִים לְצֶמָחִים,

מאת

אהרן אהרנסון,

מאת המערכת:

מחבר ההרצאה הנוכחית לא הספיק לקרותה בועד־הלשון עד שפרצה מלחמת־העמים. בימי־המלחמה מלא תפקיד גדול ביתוסים שבין ממשלת־אנגליה ובין הציונים וגרם להכרזת־בלפור לא מעט. אביו ואחותו נפלו לקרבן על מזבחה של העריצות הטורקית, שהתנקמה באחיותיו על עזרת אחיהן לאנגליה בכוונה לקשור קשרים בין בריטניה הגדולה ויהודי ארץ־ישראל. וכשנסתיימה המלחמה מת מיתה טראגית־משונה (נפל מאוירון אנגלי) במבחר ימיו. אבל במשך ימי־חייו הקצרים עשה לא מעט למובת עמו לא רק במדיניות. הוא עמד כמה שנים בראשה של „תחנת־הנסיונות" בעתלית (מגדיאל), בין זכרון־יעקב וחיפה, ודי להזכיר, שתשעים וששה מיני חטה נזרעו על־ידי „תחנת־הנסיונות" כדי לראות, איזה מין מצליח בארץ־ישראל ביותר. הוא גם נטע בה צמחים ופרחים ואילנות, שלא היו מצויים בארץ־ישראל קודם לכן כלל וכלל. ולכל הצמחים והזרעים ואילנות קרא בשמות עבריים, ואף התווכח ב„השלח" (כרך כ"ו, עמ' 271 — 275) עם שאול טשרניחובסקי על „שמות־הצמחים". ההתגלות הגדולה, שגילה את החטה הקדומה, אם החטה שלנו, בארץ־ישראל, עשתה לו שם מדעי גדול 1). והרבה צפינו כולנו לספר־בוטאניקה בלשון עברית, שהבטיח לכתוב אבל בא המות ושם לאל את הבטחתו. יהא־נא איפוא, מאמרו הקטן המודבס בזה זכר־עולם להתוקר והעסקן המופלא, שלא זכה לתת לעמו פירות־חקירה מבוכרים, אבל את כל חייו הקדיש לטובת עמו וארצו, שבה נולד ובה עבד את עבודתו המועילה והפוריה!

ומפני שלא היו מועד וכוחים על ההרצאה הנוכחית, מצאנו לנכון לתת מיד אחר ההרצאה את תשובתו של חבר ועד־הלשון, י' איתן, על השגותיו של המנוח, שהן מבוססות כלפי מוגחי־הצמחים של ועד־הלשון, שהשתתף בהן ה' איתן בתור מבעוני.

*

שמות המוניים לא נתנו לצמחים אצל שום אומה ולשון על־פי מקרה סתם. אם חוקרים אנו למוצאם של השמות האלה, אנו מוצאים, שיסודם באיזו אגדה קדומה, ואופן קביעת השמות האלה מפיצה אור על הפרוצס השכלי של האדם הבלתי־מלומד.

על־פי רוב אנו מוצאים בשם ההמוני סמליות (Symbolismus) עמוקת־משמעת. יש בו גם איזה רוך שירתי. ועל כן אהובים השמות האלה גם על האנשים הפשוטים והם נקלטים בזכרונם. ברם, יש לשמות־

1) עיין ד"ר יוסף קלוזנר, עולם מתהוה, אודיסה תרע"ד, עמ' 141—142, 145 — 146, 148.

האקדמיה ללשון העברית - מוגן בזכויות יוצרים

הצמחים החמוניים plantlore, שלהם, המיוסד על־פי רוב על ה — folklore של העם והלשון. והבא לחדש שמות כאלה — אם יוכיח לנו, שחדוש זה נחיצותו אינה מוטלת בספק — צריך הוא לדעת ראשונה את ה — plantlore של העמים והלשונות השונים ולחקור, איזה מן השמות החמוגיים יתקבל יותר בלשוננו הן לפי רוח־הלשון והן לפי רוח־העם.

אני אין אני רואה את הנחיצות הגדולה לחדש מאות ואלפי שמות המוניים בבת אחת, ודוקא בין כתלי בית־המדרש. כמדומה לי, שלא מן הנמנעות הוא להשתמש לעת־עתה בעמות המדעיים של הצמחים ולתת לזמן, ובפרט לדור הצעיר, לכרוא מין Plantlore משלנו, כלומר, לחדש שמות המוניים לפי ההכרח והצורך, באופן טבעי.

רק באופן כזה יִקָּראו לנו שמות, שיהיו גם יפים וגם מתקבלים. ואֵל לנו ללכת בדרך, שהורה לנו ועד־הלשון המכובד ברשימת הצמחים שלו בחוברת ג׳ של „זכרונות ועד־הלשון".

וקודם שאבוא לבקר אחדים מן השמות האלה ארשה לעצמי לחזכיר את הכללים והעיקרים, שעליהם מיוסדים רוב השמות החמוניים הצמחים אצל העמים האחרים.

החקירה ב — Plantlore מגלה לנו את היחירות של האדם הקדמון, שהחליט, שלא רק שהוא נברא בצלם, אלא שכל הארץ לא נבראת אלא בשבילו ולצרכיו שלו בלבד. מדעה זו נולדה תורת־הסימנים (Signatura), שטה, שעל פיה היו מכירים, איזו מחלה יוכל הצמח לרפא, רק על־ידי זה, שבחיצוניותו הוא דומה במשהו אל המחלה או אל האבר החולה. שהוא מיועד לרפא. מצאו צמח על חוף־הים, שזרעוניו לבנים וקשים כאבן — קראו לו Lithospermum (זרע-כיפא) ותחליטו, שיש לו סגולה לרפא את מחלת־האבן שבכליות. מצאו צמח אחד עולה בנקרי הסלעים — קראו לו Saxifraga (בוקע־סלעים) ותחליטו, שבוודאי יש לו הסגולה לבקע ולמסמס את האבן שבכים־השתן. מצאו צמח, שקלחיו מלאים קשרים כצוארו של „מוכה־החזיר" (Scrofula) עמדו וקראו לצמח Scrophularia והחליטו, שמסוגל הוא לרפא את „מחלת־החזיר".

אנו לומדים להכיר את חשיבותם של צמחים ידועים אצל הקדמונים לא רק על־ידי מה שהיו משמשים לצרכי־אוכל, לצרכי־רפואה או

האקדמיה ללשון העברית - מוגן בזכויות יוצרים

לצרכי־קשוט בלבד, אלא גם על־ידי מה שהרבה אנשים ומשפחות, משום סגולה או משום יחוס, קראו לעצמם שמות על שם איזה צמח חשוב. הנה כי כן אצל הרומיים, למשל, היו רגילים בבתי־הדינים ובאספות לחוות דעה על-ידי הטלת פול לבן לזכות ופול שחור לחובה—, והנה אנו מוצאים אצלם, שאחת מן המשפחות היותר כבודות נקראה Fabiani על שם ה—faba, הפול. Cicero המהולל נקרא שמו על שם החומצה, משפחת Leutucini על שם החסה, והמשפחה הכבודה Coepiones התיחסה על... הבצל.

השמות המקוריים של הצמחים נשתבשו לפעמים קרובות ואין אנו יכולים למצוא את מובנן של השם ההמוני של הצמח אלא על־פי הסברה והדרש. הנה כי כן קשה להכין את מוצאו של השם bora=go, שנקרא לצמח אחד. אמנם, רוצים לגזרו מערבית „אבו־ערק" מפני שהיה צמח זה משמש להזעה, או מרומית־מאוחרת ואיטלקית borra, כלומר שֵׂער, מפני שהצמח שעיר הוא; אבל היותר נכון הוא, לפי הנראה, לחשוב, שנתחלף c בb, ויוצא לנו, שהשם הראשון היה לא borago כי אם Cor=ago, כלומר „אני נותן (מביא) לב", מפני שלפי המסורת היו מיחסים לצמח זה את הסגולה לחזק ולאמץ את לבו של מי ששותה מן המים, שהוא שרוי בהם.

אגדות ולקחים מוסריים קשורים בצמחים ידועים כמעט אצל כל העמים ומבריחים אומה ידועה להשתמש בשם ההמוני. הנה, למשל, רגילים הברהמנים להעריץ את טוב־לבו של האלון המצל על בעל־הגרזן בשעה שהוא כורת את גזעו להפילו, או את עץ־הסנדל (San=talum), שמבשם את האויר כתשובה על כל מכה ומכה של הגרזן המונף עליו, ורוצים הם להורות בזה, שהצדיק יאהב וייטיב גם לשונאיו.

הזכרנו את יהירותו של האדם הקדמון, שחשב, שכל הצמחים לא נבראו אלא בשבילו, לצרכיו ולהנאתו. אבל גם בימינו עוד יש למצוא אגדות, המראות על היחס, שהעם רוצה לראות בין בני־אדם ידועים ובין עולם=הצמחים; אגדות, למשל, שלפיהן קשורים עתידות עמים, ערים וגם מלכים בעצים ידועים. דוקא בשעת־חירום זו כדאי לחזכיר את האגדה, שנשתרשה עמוק בלבות הגרמנים, שעתידותיו של הקיסר קשורות בעץ־אגס גדול וזקן שֶׁבְּ Unsterberg. אם ייבש אילן זה יכלה כחו של הקיסר, שהרי בשפסקה מלכות־גרמניה בשנת

האקדמיה ללשון העברית - מוגן בזכויות יוצרים

1806 עמד אילן זה מלפרוח, — ופתאום קם לתחיה והביא פרחים ופירות בשנת 1871.

עכשיו נגש אל השמות, שחדש ועד־חלשון, ונבדוק, עד כמה הם נצרכים ונכונים:

אַלְמוּת. — Immortelle, Helichrysum. שם צרפתי זה קשור במסורות דתיות של הנוצרים, שהם רגילים לחגיח על קבריהם זרי־פרחים של מין זה, המתקיים ימים רבים, לזכר נשמות המתים, ולפיכך קשה לנו לקבל שם זה, שהוא קשור במסורת שאינה שלנו. ואין אני יכול להבין, למה לא נקבל תרגום של אחד מן השמות הערבים دم غزال (דם ע'זאל) או بزاز العذرا (בזאז אלעד'רא). אמנם, כל אחד משני השמות האלה מורכב הוא משתי מלים, וזה מתנגד, כידוע, לרוח... הלשון הרוסית [1]! השם הערבי השני שהבאנו הוא אולי ריאליסטי יותר ממה שרגילים לבטא בקהל אצלנו, אבל מה נעשה והוא מתאים יפה למראה הפרחים של המין היותר רגיל בארצנו: Helichrysum Sanguineum?

בֶּרֶס — לצמח Datura. השם האירופי לקוח מערבית (נוגר — דתור), כלומר, מתעצל, על שם שמושו של צמח זה בזמן קדמון בתור רפואה בידי היוצאות חוץ לאיש הנשען על הבית ואינו עומד. ולמה, איפוא, לא נקבל את השם הסדעי ולאיזה צורך נחדש שם לצמח זה?

---

1) דוקא בנוגע לשמות המנויים של הצמחים יש להתפלא על הנטיה המתבלטת אצל המחדשים אצלנו להתרחק מכל שם מורכב. אפילו בלשונות הזרות משתמשים לא רק בשמות מורכבים, אלא, לפעמים קרובות, גם במשפטים שלמים לסמן צמחים ידועים. ובזה אביא רק דוגמאות אחדות:

Myosotis בגרמנית: Vergiss-mein-nicht (אל תשכחני) ובצרפתית: Plus je vous vois plus je vous aime (ככל אשר אוסיף לראותך כן אוסיף לאהבך). Briza, שפירותיו מזרעזעים לכל רוח קלה, קוראים הצרפתים (בירמז לט' קבי שיחה) Langue de femme (לשון תאשה), ובגרמנית Ich acht sein nicht (אין אני מקשיבת לו). Impatiens (מחוסר־סבלנות, היות שפירותיו, כשהם בשלים, מתבקעים אפילו בנגיעה קלה והגרעינים מתפזרים לכל רוח) ברומית: Noli(me) tangere (אל תגעו בי). Mimosa pudica (הסוגר את עלעליו לכל נגיעת קלה), בצרפתית: Ne me touchez pas (אל תגעו בי). Anagallis: באנגלית Poor man's weather-glass (מנבא-הגשם של העני, על שם שפרחיו נסגרים כשמתמלא האויר רטיבות) או גם John-go-to-bed-at-noon (יוחנן, עלה על מטתך בצהריים, על שם שפרחיו נסגרים בשעה מוקדמת, ומפני כן קוראים לו באוסטריה: Faulenzchen).

האקדמיה ללשון העברית - מוגן בזכויות יוצרים

דְּמוּמִית. — Adonis. חיות ששם צמח זה נקרא על שם אגדת על האלהות הכנענית „אדון", — מפני־מה לא נקבל לצמח זה את השם „אדונית"? השם „דמומית", שנברא לסמן את הכלנית, מיותר הוא כיום.

זְכִרְיָה. — מכל השמות המגיחכים, שנבראו בלשוננו, אין, כמדומני, אף אחד, שיוכל להשתוות לשם זה. שם הצמח בספרותנו העתיקה הוא „אדנא דעכברא", ממש כמו בערבית „אדן אל פאר". ולמה נתבייש בשם זה ונקח לנו, על־פי משקל משונה, שם, שאינו נמצא אלא אצל העמים הגרמניים בעלי הרגשנות הצפונית? וכי טוב־טעם יש בדבר? — הלא כנוגע לטעם מי לנו כעם היוני העתיק, — והיונים לא בושו כלל לקרוא לצמח זה Myosotis, כלומר, אוזן־העכבר. ובימינו, מי לנו עם כעל טעם ואֶסתיטיקה מפותחת כעם־הצרפתים, ואף עם זה קורא לצמח oreilles de souris; ואף הגרמנים עצמם קוראים לצמח זה Mäuseöhrchen או גם Krötenäuglein, כלומר, עיני הצפרדע, על שם הצבע הכחול של הפרחים. השם „זכריה", שבא להזכיר, על־פי משקל זר, את הVergissmeinnicht הגרמני, הוא מיותר, לכל הפחות, והוא מגיחך. והלואי שיתקיים בו המאמר הצרפתי: "le ridicule tue" „וישתבח שם זה מלשוננו [1]).

סַרְעֶפֶת. — דומה לזה הוא השם „סרעפת", שחדש הועד לצמח Viola tricolor. ראשית, אין אני בטוח, שיודעים אנו אל נכון מה זה „סרעף". כמדומה לי, שמלה זו מוצאת ומשמעתה עדיין אינם מחוורים לנו כל צרכם. השתמשו במלה זו לציין את המלה Pensée של הצרפתים; אבל למה לנו לקבל את השם הצרפתי דוקא? דוקא כאן רואים אנו עוד פעם, איך כל שם ושם של ההמון מיוסד על אגדה ידועה של העם. וכשם שה— Vergissmeinnicht של הגרמנים אינו אלא „אוזן־העכבר" אצל רוב העמים האחרים, כך אין ה— Pensée של הצרפתים אלא Stiefmütterchen אצל הגרמנים,

1) השם „זכיה" נתחדש על־ידי ביאליק בעקבות „זכרוני", של שרנחובסקי (המערכת).

האקדמיה ללשון העברית - מוגן בזכויות יוצרים

האם החורנת, על שם מבנה־הפרח. כידוע, יושב לו עלה־הכותרת היותר גדול והיותר מרחיב־עין בצבעו — ה„אם החורנת" — על שני עלי־הגביע; שני עלי־הכותרת משני צדיה — כניה של ה„אם החורנת" — יש להם עלה־גביע לכל אחד מהם, ושני עלי־הכותרת האחרונים — הכנות החורנות — קטנים הם ומכווצים ועליהם להסתפק בעלה־גביע אחד לשניהם.

ולמה נבקר דוקא את השם הצרפתי על פני השם הגרמני, או על פני השם האנגלי Heart's-ease, „מרגיע הלב" (מפני שהיה צמח זה משמש לרפואה למחלות־הלב, מאחר שפרחו דומה במקצת ללב) או על השם „אניומה ופטר" על־פי האגדה הרוסית חיפה? [1]).

שְׁעוֹנִית. — Passiflora. שם זה מראה לנו, איך צריכים שמות המוניים להברא. השם המדעי של צמח זה ושמו ההמוני ברוב לשונות־אירופה הם נוצריים, מפני שהנוסעים הספרדיים והאיטלקיים של המאה השש־עשרה לספירתם, בשמצאו את פרחו המשונה של צמח זה בפעם הראשונה באמריקה הדרומית, הבירו בו את כל המכשירים וההכנות לצליבת הנוצרי; ודבר זה היה להם לאות, שיצלח חפצם בידם להביא את „היהודים" תחת כנפי הכנסיה הנוצרית, בתוכנו אין יודעים, כמובן, מכל זה כלום. ומפני שדומה פרח זה פחות או יותר לשעון, קראו לו ראשונה בויארגון ולאחרונה גם בעברית שעון, ועתה „שעונית", שזה עוד יותר נכון.

קַחֲוָן. — Bellis. מיון שכבר הסכימו לקבל את השם הערבי צריך היה, על כל פנים, לקבוע שם זה לאותו צמח, שקוראים לו כך גם בערבית, כלומר, למיני ה—Anthemis, ובפרט Anthemis Cotula, שמכסה לפעמים מאות וגם אלפי דונמים, ולא ל—Bellis, שאינו מצוי כל־כך הרבה בארצנו.

ומי יגלה לנו את הסודות הטמירים שבשמות החדשים מעין: לֶחֶך (Plantago), עַרְבָּז (Erythraea) (!!),

1) ואמנם, משרניהובסקי קרא לו „אמנון ותמר", על־פי אגדה עברית (המעורבת).

האקדמיה ללשון העברית - מוגן בזכויות יוצרים

או בשמות שנתקבלו על־ידי הועד, כמו „רקפת" ל— Cyclamen, „קויה" ל—Symphytum, ועוד? —

אני מקוה, שהדוגמאות האחדות שהבאתי — והלא אפשר היה להביא כהנה וכהנה! — יספיקו להזכיר למחדשים, שאפילו בנוגע לשמות המוניים לצמחים נצרכת ידיעה עמוקה ב—Plantlore ובפילולוגיה, ולמעלה מכל — צריכה שטה מסוימת, מדעית. ומקוה אני, שועד־הלשון ידאג לעבד לנו שטה כזו. ואז יחדל כל מחדש לעשות שמות או שטות בכל העולה על לבו.

זכרון־יעקב, 14 לחודש אבגוסט תרע"ד.

לַמַּאֲמָר הַקּוֹדֵם.

מפני כבודו של המנוח רואה אני חובה לעצמי להשיב דברים אחדים על הערותיו, אף־על־פי שאין שום בסוס אף לאחת מהן. שהרי הטענה: למה קראתם לצמח זה בשם פלוני, על־פי לשון פלונית, ולא בשם אלמוני, עפ"י לשון אלמונית? — אינה טענה. אילו היינו עושים כחפצו של המעיר, היה אחר בא ומקשה את ההפך. טענה רצינית אינה דבר תלוי בטעם, אלא פרכה מיוסדת על הוכחות, ש־אין לנטות מהן ימין ושמאל.

אבל סוף־סוף ראוי להשיב, אם אף בקצור נמרץ, על כל אחת מהערותיו:

בֶּרֶס, Datura. — שם קצר זה קבענו עפ"י הערבית[1]. השם „דתור", שהציע המעיר מפני שהוא „מדעי" ואפשר גם שרשו ערבי (נוֹר — עצל, אטי, מנמנם), אינו יותר טוב מזה מפני הטעמים האלה:

1) הצרוף „דת" בתור פ' וע' הפועל איגו נמצא בשום שורש עברי[2].

---

1) עיין: Dinsmore, Die Pflanzen Palästinas בתוספת השמות הערביים ע"י דַלְמָן.

2) המלה „דתי" היא פרסית (וגם „דתבריא"); משמיות הפרטיים „דָתָן" ו„דותן" — מקום לא ידוע.